

ISSN: 3060-4613

MAKTABGACHA
VA MAKTAB
TA'LIMI VAZIRLIGI

O'zbekiston
Milliy Pedagogika
Universiteti

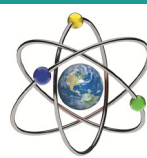

№8(3)
2026

- 13.00.00 Pedagogika fanlari
- 13.00.01 Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi
- 13.00.02 Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo'yicha)
- 13.00.03 Maxsus pedagogika
- 13.00.04 Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi va metodikasi
- 13.00.05 Kasb-hunar ta'limi nazariyasi va metodikasi
- 13.00.06 Elektron ta'lim nazariyasi va metodikasi (ta'lim sohaları va bosqichlari bo'yicha)
- 13.00.07 Ta'limda menejment
- 13.00.08 Maktabgacha ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
- 13.00.09 Ijtimoiy pedagogika
- 07.00.00 Tarix fanlari
- 19.00.00 Psixologiya fanlari
- 01.00.00 Fizika-matematika fanlari
- 02.00.00 Kimyo fanlari
- 03.00.00 Biologiya fanlari
- 09.00.00 Falsafa fanlari
- 10.00.00 Filologiya fanlari
- 11.00.00 Geografiya fanlari

M AKTABGACHA VA AKTAB TA'LIMI

Pedagogika, psixologiya fanlariga ixtisoslashgan ilmiy jurnal

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI

Elektron nashr. 138 sahifa,
24-avgust, 2026-yil.

BOSH MUHARRIR:

Karimova E'zoza Gapirjanovna – O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vaziri

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Pedagogika fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Ibragimov X.I. – pedagogika fanlari doktori, akademik
Shoumarov G'.B. – psixologiya fanlari doktori, akademik
Qirg'izboyev A.K. – Tarix fanlari doktori, professor
Jamoldinova O.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Sharipov Sh.S. – pedagogika fanlari doktori, professor
Shermuhhammadov B.Sh. – pedagogika fanlari doktori, professor
Ma'murov B.B. – pedagogika fanlari doktori, professor
Madraximova F.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Kalonov M.B. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Nabiyev D.X. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Qo'ldoshev Q. M. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Ikramxanova F.I. – filologiya fanlari doktori, professor
Ismagilova F.S. – psixologiya fanlari doktori, professor (Rossiya)
Stoyuxina N.Yu. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Rossiya)
Magauova A.S. – pedagogika fanlari doktori, professor (Qozog'iston)
Rejep O'zyurek – psixologiya fanlari doktori, professor (Turkiya)
Wookyu Cha – Koreya milliy ta'lim universiteti rektori (Koreya)
Polonnikov A.A. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Belarus)
Mizayeva F. O. – Pedagogika fanlari doktori, dotsent
Baybayeva M.X. – pedagogika fanlari doktori, professor
Muxsiyeva A.T. – pedagogika fanlari doktori, professor
Aliyev B. – falsafa fanlari doktori, professor
Abdullayeva N. Sh. – Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Doniyorov S. M. – "Yangi O'zbekiston" va "Pravda Vostoka" gazetalari tahririyati DM bosh muharriri, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan jurnalist, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
G'afurov D. O. – falsafa fanlari doktori (Phd)
Shomurodov R.T. – iqtisodiyot fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Mirzayeva F. O. – pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent
Jalilova S.X. – psixologiya fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Bafayev M.M. – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Usmonova D.I. – Samarqand iqtisodiyot va servis institute dotsenti
Saifnazarov I. – falsafa fanlari doktori, professor
Nematov Sh.E. – pedagogika fanlari nomzodi (PhD)
Tillashayxova X.A. – psixologiya fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Yuldasheva F.I. – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Yuldasheva D.B. – filologiya fanlari bo'yicha falsafa (PhD) doktori, dotsent
Tangriyev A. T. – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti kafedra professori
Ashurov R. R. – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Panjiyev M. A. – Qashqadaryo viloyati Maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi boshlig'ining birinchi o'rinbosari
Xudayberganov N. A. – Xorazm Ma'mun akademiyasi Tabiiy fanlar bo'limining katta ilmiy xodimi, biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Vaxobov Anvar Abdusattor o'g'li – Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Muassis: "Tadbirkor va ishbilarmon" MChJ

Hamkorlarimiz: O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

EDITOR-IN-CHIEF:

Karimova E'zoza Gapirzhanovna – Minister of Perschool and School Education of the Republic of Uzbekistan

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Ibragimov X.I. – Doctor of Pedagogical Sciences, Academician

Shoumarov G'. B. – Doctor of Psychological Sciences, Academician

Qirg'izboyev A. K. – Doctor of Historical Sciences, Professor

Jamoldinova O.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Sharipov Sh.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Shermuhhammadov B.Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Ma'murov B.B. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Madraximova F.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Kalonov M.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor

Nabiyev D.X. – Doctor of Economic Sciences, Professor

Koldoshev K. M. – Doctor of Economic Sciences, Professor

Ikramxanova F.I. – Doctor of Philological Sciences, Professor

Ismagilova F.S. – Doctor of Psychological Sciences, Professor (Russia)

Stoyuxina N.Yu. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor (Russia)

Magauova A.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Kazakhstan)

Rejep O'zyurek – Doctor of Psychological Sciences, Professor (Turkey)

Wookyu Cha – President of the National University of Education, Korea (South Korea)

Polonnikov A.A. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor (Belarus)

Mizayeva F. O. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Baybayeva M.X. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Muxsiyeva A.T. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Aliyev B. – Doctor of philosophy, professor

Abdullayeva N. Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor

Doniyorov S. M. – Editor-in-Chief of the DM Editorial Office of the newspapers “Yangi O'zbekiston” and “Pravda Vostoka”, Honored Journalist of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor

Gafurov D. O. – Doctor of Philosophy (PhD)

Shomurodov R.T. – Candidate of Economic Sciences (PhD), Associate Professor

Mirzayeva F. O. – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor

Jalilova S.X. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor

Bafayev M.M. – Doctor of Philosophy in Psychological Sciences (PhD), Associate Professor

Usmonova D.I. – Associate Professor, Samarkand Institute of Economics and Service

Saifnazarov I. – Doctor of philosophy, professor

Nematov Sh.E. – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD)

Tillashayxova X.A. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor

Yuldasheva F.I. – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor

Yuldasheva D.B. – Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor

Tangriyev A.T. – is a professor of Tashkent State University of Economics

Ashurov R. R. – Doctor of Philosophy (PhD) in Psychology, Associate Professor

Panjiyev M. A. – First Deputy Head of the Department of Preschool and School Education of the Kashkadarya Region

Khudaiberganov N. A. – Senior Researcher of the Department of Natural Sciences of the Khorezm Mamun

Academy, Doctor of Philosophy (PhD) in Biological Sciences

Vakhobov Anvar Abdusattor oğlu – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor

“Maktabgacha va maktab ta'limi” jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining quyidagi qarorlariga asosan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) hamda fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalaridagi asosiy ilmiy natijalarni chop etish uchun milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan:

Pedagogika fanlari bo'yicha: OAK Kengashi tavsiyasi (26.08.2024-y., №11-05-4381/01) asosida:

- Ekspert kengashi (29.10.2024-y., №10)
- Rayosat qarori (31.10.2024-y., №363/5)

Psixologiya fanlari bo'yicha: Toshkent davlat pedagogika universiteti murojaatiga asosan OAK tavsiyasi (24.04.2025-y., №11-05-2566/01):

- Ekspert kengashi (25.05.2025-y., №10)
- Rayosat qarori (08.05.2025-y., №370/5)

“Maktabgacha va maktab ta'limi”
jurnali

26.09.2023-yildan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti
Administratsiyasi huzuridagi Axborot
va ommaviy kommunikatsiyalar
agentligi tomonidan **№C-5669363**
reyestr raqami tartibi bo'yicha
ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: **№136361**

MUNDARIJA

Oliy badiiy-pedagogik ta'limda an'anaviy ustoz-shogird an'anasi va innovatsion klaster yondashuvi integratsiyasining metodologik asoslari	10
Sultonov Xaytboy Eraliyevich	
Ta'lim klasteri sharoitida bo'lajak fizika o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi	14
Xudoyberdiyeva Yulduz Xayrullo qizi	
Ta'lim jarayonida raqamli platformalar va dasturiy ta'minotdan foydalanish pedagogik muammo sifatida....	19
Tengelbayeva Dinora Muratovna	
Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini ekologik ta'lim va tarbiyalashning muammo va yechimlari.....	25
Abduraxmonova Muqaddas Oblokulovna	
Axborotlashgan ta'lim muhitida telematika texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari va ularning talaba shaxsini rivojlanishidagi o'rni.....	30
Botiraliyev Dildorbek Muzaffar o'g'li	
Mehnat migratsiyasi fenomeni va oila dialektikasining pedagogik aspektlari: translokallik sharoitida farzand tarbiyasi va "intelektual transfer" mediatsiyasi.....	34
K. B. Numanov	
Maktab rahbarlarini karyera pog'onalari asosida tayyorlash tizimini takomillashtirishning ilmiy-amaliy asoslari	38
Ismailov Abduvali Abdumalikovich	
CEFR B1 mezonlari asosida 10 va 11-sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirishda ijodiy topshiriqlarni loyihalash metodikasi.....	45
Ergasheva Feruza Davlatali qizi	
Talabalarda raqamli toliqish darajasi va unga ta'sir etuvchi omillarning tahlili	48
Xamdanova Muazzamxon Xabibullo qizi	
Metakognitiv kompetentlikning pedagogik mohiyati va raqamli ta'lim muhitida uni rivojlantirishning nazariy asoslari	52
Mamatmurotova Muhlis Kamol qizi	
Maktabgacha ta'limdan boshlang'ich ta'limga o'tish davrida bolalarning kasbiy qiziqishlarini rivojlantirishning uzluksiz metodikasi	59
Otabayeva Muazzam Abdumajidovna	
Ishsiz ayollarda shaxsiylik va emotsional xususiyatlarni o'rganishning nazariy-metodologik asoslari	63
Jurayeva Shaxnoza Saatmuradovna	
Kasaba uyushmalari xodimlarida tashabbuskorlik va yetakchilik xususiyatlarini o'rganishning nazariy-metodologik asoslari	69
Sharipov Hayotjon Safarovich	
"Muqobil energiya manbalari" fanini mustaqil ta'lim asosida o'qitishning o'quv-metodik ta'minotini ishlab chiqish	75
Abduqahhorova Munajat Abdulxafiz qizi	
"Elektr ta'minoti" fanini o'qitishga mos yangi interfaol metod ishlab chiqish	79
Baratova Madinaxon Paxridinovna	
"Muqobil energiya manbalari" fanini o'qitish metodikasini kompetensiyaviy va raqamli yondashuvlar asosida takomillashtirish	83
Jumayeva Farzona Behzodjon qizi	
Oilada bolalarning emotsional rivojlanishining psixologik determinantlari	87
Nurmatova Muxayyo Abdumalikovna	
Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini kasbiy-pedagogik tayyorlashda sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish modelining samaradorligi.....	92
Xudayqulova Fazilat Bo'riyevna	

Махалля как гуманистическая воспитательная экосистема: социально-педагогические механизмы модернизации в новом Узбекистане	97
Фадлиева Амина Ильхамовна	
Talabalarda ijtimoiy mas'uliyat hissining psixologik mazmuni, tuzilishi va funksional xususiyatlari	102
Jumaniyozov Yunus Shodurdi o'g'li	
Adabiyot ta'limida immersiv texnologiyalardan foydalanishning nazariy-metodologik asoslari	112
Umarov Mirzohid Baxromjon o'g'li	
Raqamli ta'lim muhitida talabalarining tanqidiy fikrlash kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik omillari	116
Xasanov Javohir Muxtorovich	
Boshlang'ich sinflarda ingliz tilini o'qitishda axborot texnologiyalari va hamkorlikdagi ta'lim texnologiyalaridan foydalanish	125
Malikova Madina Abduraxmon qizi	
Pedagogical and Methodological Possibilities for Developing Students' Critical Thinking Competence in Teaching English Based on the "Project-Based Learning" Approach	129
Berdiyeva Shakhnoza Kholmakhammatovna	
Chekka hisoblash texnologiyasi yordamida aqlli mehmonxonada real-vaqt kayfiyat aniqlash va IoT qurilmalarini avtomatik boshqarish tizimi: Smart mood	132
Choryorqulov G'iyos Husan o'g'li, Botirova Mashhura Tulqin qizi	

TALABALARDA IJTIMOY MAS'ULIYAT HISSINING PSIXOLOGIK MAZMUNI, TUZILISHI VA FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Jumaniyozov Yunus Shodurdi o'g'li

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrası v. b. dotsenti

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ORCID: 0009-0002-3298-2750

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarda ijtimoiy mas'uliyat hissining psixologik mazmuni, tarkibiy tuzilishi va funksional xususiyatlari nazariy hamda amaliy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Ijtimoiy mas'uliyat shaxsning jamiyatdagi o'rnini va vazifalarini anglash, o'z xatti-harakatlarining ijtimoiy oqibatlarini baholash, me'yoriy talablarga ongli ravishda amal qilish hamda umumiy manfaatlar yo'lida mas'uliyatli qarorlar qabul qilish qobiliyatini ifodalovchi murakkab psixologik hodisa sifatida talqin etiladi. Tadqiqot doirasida ijtimoiy mas'uliyatning kognitiv, emotsional-qadriyatli, motivatsion, irodaviy-regulyativ va xulqiy komponentlari o'zaro aloqador tizim sifatida yoritiladi. Shuningdek, uning orientirlovchi, regulyativ, nazorat qiluvchi, integrativ va ijtimoiylashtiruvchi funksiyalari ochib beriladi. Talabalik davrining mustaqil qaror qabul qilish, kasbiy identifikatsiya shakllantirish va ijtimoiy tajribani kengaytirish bilan tavsiflanishi ushbu davrda mas'uliyat hissining rivojlanishi uchun muhim psixologik zamin yaratishi asoslanadi. Maqolada ijtimoiy mas'uliyatning barqaror shakllanishi shaxsning ichki qadriyatlari, o'z-o'zini anglash, refleksiya, empatiya, ijtimoiy motivatsiya va o'z-o'zini boshqarish mexanizmlarining uyg'un rivojlanishiga bog'liqligi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy mas'uliyat, talaba shaxsi, psixologik mazmun, tarkibiy tuzilma, funksional xususiyatlar, kognitiv komponent, emotsional komponent, motivatsiya, irodaviy boshqaruv, xulq-atvor, ijtimoiy me'yor, refleksiya, o'z-o'zini nazorat qilish.

Abstract: This article examines the psychological content, structural components, and functional characteristics of social responsibility among university students. Social responsibility is viewed as a complex psychological formation that reflects an individual's awareness of their role and obligations within society, the ability to evaluate the social consequences of personal behavior, consciously follow normative expectations, and make responsible decisions with regard to collective interests. The structure of social responsibility is analyzed through interrelated cognitive, emotional-value, motivational, volitional-regulatory, and behavioral components. Its orienting, regulatory, controlling, integrative, and socializing functions are also considered. The study emphasizes that the university period, characterized by increasing autonomy, development of professional identity, and expansion of social experience, creates important psychological conditions for the formation of responsibility as a stable personality trait. The development of social responsibility is shown to depend on the coordinated development of personal values, self-awareness, reflection, empathy, social motivation, and self-regulation mechanisms.

Key words: social responsibility, student personality, psychological content, structural components, functional characteristics, cognitive component, emotional component, motivation, volitional regulation, behavior, social norms, reflection, self-control.

Аннотация: В статье рассматриваются психологическое содержание, структурные компоненты и функциональные особенности чувства социальной ответственности у студентов. Социальная ответственность интерпретируется как сложное психологическое образование, отражающее осознание личностью своего места и обязанностей в обществе, способность оценивать социальные последствия собственного поведения, сознательно соблюдать нормативные требования и принимать ответственные решения с учетом общественных интересов. В структуре социальной ответственности выделяются когнитивный, эмоционально-ценностный, мотивационный, волево-регулятивный и поведенческий компоненты, находящиеся во взаимосвязи и образующие целостную систему. Раскрываются ее ориентирующая, регулятивная, контрольная, интегративная и социализирующая функции. Обосновывается, что студенческий возраст, связанный с усилением самостоятельности, формированием профессиональной идентичности и расширением социального опыта, создает благоприятные условия для становления ответственности как устойчивого личностного качества. Отмечается, что развитие социальной ответственности зависит от взаимосвязанного формирования системы ценностей, самосознания, рефлексии, эмпатии, социальной мотивации и механизмов саморегуляции.

Ключевые слова: социальная ответственность, личность студента, психологическое содержание, структурные компоненты, функциональные особенности, когнитивный компонент, эмоциональный компонент, мотивация, волевая регуляция, поведение, социальная норма, рефлексия, самоконтроль.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda shaxsning ijtimoiy hayotdagi ishtiroki, o'z faoliyati natijalari uchun javob bera olishi va umumiy manfaatlarni hisobga olgan holda qaror qabul qilishi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi, axborot makonining kengayishi, kasbiy va shaxsiy tanlovlar ko'lamining ortishi yosh avloddan nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli xulq-atvorni ham talab etmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim davrida shakllanayotgan shaxsning mustaqilligi, o'z qarorlariga egalik qilish darajasi va jamiyat bilan faol munosabati kelgusidagi fuqarolik hamda kasbiy pozitsiyasining muhim psixologik asoslarini belgilaydi.

Talabalik davri shaxs taraqqiyotining o'ziga xos bosqichi bo'lib, unda mustaqil hayotga tayyorgarlik, kasbiy identifikatsiya shakllanishi, ijtimoiy tajribaning kengayishi va shaxsiy qadriyatlarining qayta tizimlashuvi bir vaqtning o'zida kechadi. Talaba o'quv faoliyati bilan bir qatorda jamoaviy munosabatlar, ijtimoiy tashabbuslar, kasbiy amaliyot va turli qarorlar jarayonida faol ishtirok etadi. Shu sababli mazkur davrda mas'uliyatning tashqi talab sifatidagi ko'rinishidan ichki shaxsiy sifat darajasiga o'tishi uchun qulay psixologik sharoit yuzaga keladi.

Ijtimoiy mas'uliyat tushunchasi psixologik nuqtayi nazardan insonning o'z xatti-harakatlari va qarorlarining boshqa shaxslar hamda jamiyat uchun yuzaga keltirishi mumkin bo'lgan oqibatlarini anglash, ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlarga muvofiq faoliyat yuritish hamda o'z zimmasidagi vazifalarni ongli ravishda bajarish qobiliyati bilan tavsiflanadi. Bunda mas'uliyat faqat majburiyatni bajarish bilan cheklanmaydi. Uning tarkibida xatti-harakatni oldindan rejalashtirish, oqibatni baholash, shaxsiy manfaat va umumiy manfaat o'rtasidagi nisbatni hisobga olish, zarur holatda o'z faoliyatini qayta ko'rib chiqish kabi psixologik jarayonlar ham mavjud.

Ijtimoiy mas'uliyatning mazmunini chuqurroq anglash uchun uni shaxsning boshqa psixologik xususiyatlaridan farqlash lozim. Mas'uliyatlilik intizom, itoatkorlik yoki ehtiyotkorlik bilan ayrim jihatlarda kesishsa-da, ularning hech biri ijtimoiy mas'uliyat tushunchasini to'liq ifodalamaydi. Shaxs tashqi nazorat tufayli tartibli bo'lishi mumkin, biroq bunday xulq doimo ichki mas'uliyatni anglatavermaydi. Haqiqiy mas'uliyat shaxsning nazorat susaygan sharoitda ham o'z vazifalarini anglab, xatti-harakatini mustaqil ravishda tartibga sola olishi bilan bog'liq.

Talabalarda ijtimoiy mas'uliyat hissining shakllanishida uning psixologik tuzilishini aniqlash alohida ilmiy ahamiyatga ega. Chunki mazkur hodisa birgina belgidan iborat emas, balki bir necha o'zaro bog'langan komponentlarning faoliyati asosida namoyon bo'ladi. Shaxs ijtimoiy vaziyatni tushunishi, muhim qadriyatlarni anglay olishi, ma'lum xatti-harakatga ichki ehtiyoj sezishi, qarorlarini nazorat qilishi va tegishli xulqni amalda bajarishi kerak. Demak, ijtimoiy mas'uliyatning kognitiv, emotsional-qadriyatli, motivatsion, irodaviy-regulyativ va xulqiy tomonlarini birgalikda tahlil qilish uning psixologik mohiyatini to'liqroq ochib beradi.

Mazkur komponentlar alohida emas, balki bir-birini to'ldiruvchi tizim sifatida faoliyat ko'rsatadi. Masalan, talaba muayyan ijtimoiy vaziyatning mazmunini anglagan bo'lsa-da, unda mas'uliyat motivi yetarlicha shakllanmagan bo'lsa, tegishli xatti-harakat yuzaga kelmasligi mumkin. Xuddi shuningdek, mas'uliyat motivi kuchli bo'lsa ham, o'z-o'zini boshqarish qobiliyati sust rivojlangan taqdirda shaxs o'z niyatini amaliy faoliyatga to'liq ko'chira olmasligi ehtimoldan xoli emas. Shu jihatdan ijtimoiy mas'uliyat yaxlit psixologik tizim sifatida qaralishi lozim.

Ijtimoiy mas'uliyatning funksional jihatlari ham uning mohiyatini tushunishda muhim o'rin tutadi. U shaxs faoliyatini ma'lum yo'nalishga soluvchi orientirlovchi, xatti-harakatni tartibga keltiruvchi regulyativ, natijalarni baholash imkonini beruvchi nazorat qiluvchi, turli psixologik komponentlarni yagona tizimga birlashtiruvchi inte-

grativ va shaxsni jamiyat talablariga moslashtiruvchi ijtimoiylashtiruvchi vazifalarni bajaradi. Demak, mas'uliyat nafaqat xulq-atvorning natijasi, balki uning shakllanishini boshqaruvchi faol psixologik mexanizm ham hisoblanadi.

Talabalarda ijtimoiy mas'uliyatning rivojlanishi ta'lim mazmuni bilan bir qatorda universitetdagi ijtimoiy muhit, pedagogik munosabatlar, guruhdagi psixologik iqlim, oilaviy tarbiya va shaxsning individual tajribasi bilan ham belgilanadi. Talabaga mustaqil qaror qabul qilish, o'z fikrini asoslash, topshiriq natijasi uchun javob berish va jamoaviy faoliyatda o'z hissasini baholash imkoniyati berilganda, mas'uliyatning amaliy tomonlari yanada faol namoyon bo'ladi. Aksincha, doimiy tashqi nazoratga asoslangan muhit mustaqil mas'uliyatning shakllanishini cheklashi mumkin.

Mazkur muammo bo'yicha ilmiy yondashuvlarni umumlashtirish shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy mas'uliyatni faqat axloqiy sifat yoki ijtimoiy majburiyat sifatida talqin qilish yetarli emas. U shaxsning bilish jarayonlari, hissiy munosabatlari, qadriyatlar, motivlari, irodaviy imkoniyatlari va amaliy xulq-atvorini birlashtiruvchi ko'p komponentli psixologik hodisadir. Shu sababli talabalarda ijtimoiy mas'uliyat hissining psixologik mazmuni, tuzilishi va funksiyalarini izchil tadqiq etish zamonaviy psixologiya va oliy ta'lim amaliyoti uchun muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi talabalarda ijtimoiy mas'uliyat hissining mazmunini va tarkibiy xususiyatlarini aniqlash, uning asosiy psixologik komponentlarini tizimlashtirish hamda mazkur sifatning shaxs faoliyatidagi funksional vazifalarini ochib berishdan iborat. Shu maqsad doirasida ijtimoiy mas'uliyatni shakllantiruvchi psixologik mexanizmlarni aniqlash, uning tarkibiy qismlari o'rtasidagi o'zaro aloqalarni tavsiflash va oliy ta'lim sharoitida ushbu sifatni rivojlantirish imkoniyatlarini asoslash muhim ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Ijtimoiy mas'uliyat muammosi psixologiya fanida shaxsning jamiyat bilan o'zaro munosabati, axloqiy rivojlanishi, xulq-atvorni boshqarish va ijtimoiy me'yorlarni o'zlashtirish jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda o'rganib kelinadi. Mazkur tushunchaning murakkabligi uning bir vaqtning o'zida kognitiv, motivatsion, hissiy, irodaviy va xulqiy jarayonlarni qamrab olishi bilan izohlanadi. Shu sababli turli ilmiy maktablar ijtimoiy mas'uliyatning mohiyatini turli nuqtayi nazardan yoritgan bo'lsalar-da, ularning aksariyatida mas'uliyat shaxsning o'z xatti-harakatlarini ijtimoiy talablar va shaxsiy qadriyatlar asosida boshqarish qobiliyati bilan bog'lanadi.

Psixologik adabiyotlarda mas'uliyatning dastlabki muhim jihatlaridan biri uning shaxs tomonidan ijtimoiy va axloqiy me'yorlarni anglash darajasi bilan bog'liqligidir. J. Piagetning axloqiy rivojlanish haqidagi qarashlariga ko'ra, bola rivojlanishining dastlabki bosqichlarida qoidalar tashqi va o'zgarmas talab sifatida qabul qilinadi, keyinchalik esa tengdoshlar bilan o'zaro hamkorlikning kuchayishi natijasida me'yorlarga nisbatan mustaqil munosabat shakllana boshlaydi^[1]. Ushbu yondashuv mas'uliyatning tashqi nazoratga tayanadigan shakldan ichki anglashga asoslangan shaklga o'tishini tushuntirish uchun muhim nazariy zamin yaratadi.

L. Kolberg axloqiy rivojlanish jarayonida shaxsning qaror qabul qilish usuli va axloqiy mulohaza yuritish darajasiga alohida e'tibor qaratadi^[2]. Uning yondashuvida axloqiy xulqning rivojlanishi jazodan qochish yoki mukofotga erishish kabi individual manfaatga yo'naltirilgan motivlardan ijtimoiy tartibni saqlash, burchni anglash va umumiy axloqiy tamoyillarga asoslangan qarorlarga tomon rivojlanadi. Ushbu konsepsiya talabalaridagi ijtimoiy mas'uliyatni tushinishda muhimdir, chunki yetuk mas'uliyat tashqi nazorat bo'lmagan sharoitda ham me'yoriy jihatdan maqbul xatti-harakatni tanlashni nazarda tutadi.

A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi mas'uliyatli xulq-atvorni shakllantirishda kuzatish, ijtimoiy o'rganish va o'z-o'zini boshqarish mexanizmlarining ahamiyatini ko'rsatadi^[3]. Shaxs atrofidagi insonlarning xatti-harakatlarini kuzatadi, ularning oqibatlarini baholaydi va ma'lum xulq shakllarini o'z tajribasida qo'llay boshlaydi. Talabalik davrida o'qituvchi, guruhdoshlari, oila a'zolari va boshqa ijtimoiy subyektlarning xatti-harakatlari mas'uliyat haqidagi individual tasavvurlarni shakllantirishda namuna bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Ijtimoiy mas'uliyatning psixologik mazmunini tushuntirishda o'z-o'zini boshqarish masalasi ham muhim o'rin egallaydi. Inson o'z faoliyatini rejalashtirish, xatti-harakatini nazorat qilish, impulslarini cheklash va faoliyat natijalarini baholash imkoniyatiga ega bo'lgan sari mas'uliyatli qarorlar qabul qilish imkoniyati ortadi. Shu nuqtayi nazardan, R. Baumeister va K. Vohs tomonidan ishlab chiqilgan o'zini boshqarish haqidagi yondashuvlar mas'uliyatli xulqning irodaviy-regulyativ tomonlarini anglash uchun nazariy ahamiyatga ega^[4].

Qadriyatlar tizimi mas'uliyatning mazmunini belgilovchi ichki psixologik asos sifatida qaraladi. S. Shvarts tomonidan ishlab chiqilgan qadriyatlar nazariyasida qadriyatlar inson xulqini yo'naltiruvchi, tanlovlariga ma'no beruvchi va turli faoliyatlar o'rtasida ustuvorliklarni belgilovchi motivatsion mezonlar sifatida izohlanadi^[5]. Ushbu nazariyaga asoslanib, ijtimoiy manfaat, insonparvarlik, adolat, xavfsizlik, hamkorlik va universalizm kabi qadriyatlar ustuvorligi shaxsning ijtimoiy yo'nalgan xulq-atvoriga ta'sir qilishi mumkinligi haqida xulosa chiqarish mumkin.

E. Eriksonning psixosotsial rivojlanish konsepsiyasi talabalik davrini shaxsiy identiklikni shakllantirish jarayoni bilan bog'laydi^[6]. Yosh shaxs o'zining kimligi, jamiyatlardagi o'rni, kelajakdagi kasbiy vazifalari va hayotiy tamoyillarini aniqlashga intiladi. Shu jarayonda shaxsiy qadriyatlar qayta ko'rib chiqiladi va ijtimoiy munosabatlarga nisbatan barqaror pozitsiya shakllanadi. Ijtimoiy mas'uliyatning rivojlanishi ham aynan shu davrda shaxsning "men" va "jamiyat" o'rtasidagi munosabatni qayta anglash jarayoni bilan bog'liq ravishda kuchayishi mumkin.

Ijtimoiy mas'uliyatning emotsional asoslarini tadqiq etishda empatiya va prosotsial yo'nalganlik muammosiga bag'ishlangan ilmiy ishlarga murojaat qilish muhimdir. N. Eisenberg va boshqa tadqiqotchilar prosotsial rivojlanishni boshqalarning ehtiyojlariga munosabat, axloqiy mulohaza va ijtimoiy motivatsiya bilan bog'liq holda o'rganadilar^[7]. Bunday yondashuvdan kelib chiqib, boshqa insonning holatini tushunish va uning ehtiyojlarini hisobga olish qobiliyati ijtimoiy mas'uliyatning hissiy-motivatsion asoslaridan biri bo'lishi mumkin.

J. Restning axloqiy rivojlanish bo'yicha ishlanmalarida axloqiy xatti-harakatni amalga oshirish bir necha o'zaro bog'liq psixologik jarayonlarning birligi sifatida tushuntiriladi^[8]. Shaxs vaziyatning axloqiy jihatini anglaydi, mumkin bo'lgan qarorlarni baholaydi, ma'lum axloqiy variantni tanlaydi va ushbu qarorni amaliy xulqqa aylantiradi. Bu model ijtimoiy mas'uliyat tuzilishini tushuntirishda juda muhim bo'lib, mas'uliyatli xulqni faqat bilim yoki niyat bilan emas, balki real faoliyatga o'tish mexanizmi bilan ham bog'lash imkonini beradi.

Zamonaviy tadqiqotlarda mas'uliyatning faqat individual psixologik xususiyat sifatida emas, balki shaxs va ijtimoiy muhitning o'zaro ta'siri natijasida shakllanuvchi hodisa ekanligiga e'tibor kuchaymoqda. Insonning oilasi, tengdoshlar guruhi, ta'lim muassasasi va kengroq ijtimoiy muhitda olgan tajribasi uning mas'uliyat haqidagi tasavvurlariga ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, ijtimoiy rollarning murakkablashuvi va mustaqil qarorlarning ko'payishi mas'uliyatni rivojlantirish uchun tabiiy psixologik sharoit yaratadi.

Talabalarning ijtimoiy mas'uliyatini o'rganishda mas'uliyatning mazmuni va uning funksiyalarini birgalikda ko'rib chiqish zarur. Mazmuniy jihatdan u shaxsning ijtimoiy vaziyatni anglashidan tortib, xatti-harakat natijalarini baholashgacha bo'lgan jarayonlarni qamrab olsa, funksional jihatdan faoliyatni yo'naltirish, tartibga solish, nazorat qilish va ijtimoiy munosabatlarni muvofiqlashtirish vazifalarini bajaradi. Shu ma'noda, ijtimoiy mas'uliyatni shaxs faoliyatining ichki regulyatori sifatida ham baholash mumkin.

Ilmiy adabiyotlarni umumlashtirish natijasida ijtimoiy mas'uliyatning quyidagi asosiy tarkibiy komponentlarini ajratish mumkin: kognitiv, emotsional-qadriyatli, motivatsion, irodaviy-regulyativ va xulqiy komponentlar. Kognitiv komponent mas'uliyatning mazmunini bilish va ijtimoiy oqibatlarini tushunishni; emotsional-qadriyatli komponent shaxsning ijtimoiy me'yorlarga bo'lgan hissiy munosabati va qadriyatlar tizimini; motivatsion komponent mas'uliyatli harakatga undovchi ichki sabablarni; irodaviy-regulyativ komponent xulqni boshqarish va nazorat qilishni; xulqiy komponent esa mas'uliyatning real faoliyatdagi namoyon bo'lishini ifodalaydi.

Mazkur komponentlarning o'zaro aloqasi ijtimoiy mas'uliyatning yaxlitligini ta'minlaydi. Masalan, bilim mavjud bo'lsa-yu, ijtimoiy motivatsiya yetarli bo'lmasa, mas'uliyatli xulq kutilgan darajada namoyon bo'lmasligi mumkin. Aksincha, kuchli motivatsiya bo'lsa-yu, o'z-o'zini boshqarish sust bo'lsa, shaxs o'z niyatlarini amaliy natijaga aylantirishda qiyinchilikka duch kelishi ehtimol. Demak, ijtimoiy mas'uliyatni o'rganishda uning barcha komponentlarini yagona tizim sifatida ko'rib chiqish metodologik jihatdan muhimdir.

Adabiyotlar tahlili yana shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy mas'uliyatning rivojlanganlik darajasi shaxsning ijtimoiy yetukligi bilan bevosita bog'liq. Yetuk mas'uliyatli shaxs o'z xatti-harakatlarini faqat vaziyatning hozirgi talablariga emas, balki uzoq muddatli ijtimoiy oqibatlarga ham moslashtira oladi. U qaror qabul qilishda o'z manfaatlarini bilan bir qatorda boshqalarning manfaatlarini ham hisobga oladi, xatosini tan olish va zarur hollarda uni tuzatish qobiliyatiga ega bo'ladi. Bu esa mas'uliyatning nafaqat me'yoriy, balki refleksiv va rivojlantiruvchi xususiyatga ham ega ekanini ko'rsatadi.

Shunday qilib, mavjud nazariy yondashuvlarning qiyosiy tahlili ijtimoiy mas'uliyatni bir o'lchovli shaxsiy sifat sifatida emas, balki shaxsning bilish, hissiy, qadriyatli, motivatsion, irodaviy va xulqiy jarayonlarini birlashtiruvchi murakkab psixologik tizim sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi. Ayniqsa, talabalik davrida ushbu tizimning rivojlanishi mustaqillik, kasbiy identiklik, ijtimoiy tajriba va o'z-o'zini anglash jarayonlari bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot talabalarda ijtimoiy mas'uliyat hissining psixologik mazmuni, tarkibiy tuzilishi va funksional xususiyatlarini aniqlashga yo'naltirildi. Tadqiqot metodologiyasini shakllantirishda ijtimoiy mas'uliyatni shaxsning faqat bitta psixologik xususiyati sifatida emas, balki anglash, qadriyat, motivatsiya, hissiy munosabat, o'z-o'zini boshqarish va xulq-atvorning o'zaro bog'langan tizimi sifatida ko'rib chiqish tamoyiliga tayanildi.

Nazariy-metodologik asos sifatida J. Piagetning axloqiy rivojlanish haqidagi qarashlari, L. Kolbergning axloqiy mulohaza yuritish konsepsiyasi, A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv yondashuvi, S. Shvartsning qadriyatlar nazariyasi, J. Restning axloqiy xulq-atvorni izohlovchi modeli hamda o'z-o'zini boshqarishning psixologik

mexanizmlariga oid ilmiy qarashlar o'rganildi. Ushbu yondashuvlar ijtimoiy mas'uliyatning shakllanishida bilim, qadriyat, ichki motiv, axloqiy tanlov, o'z xulqini nazorat qilish va real faoliyatning o'zaro aloqasini aniqlash uchun metodologik asos bo'lib xizmat qildi.

Tadqiqotning konseptual modeli ijtimoiy mas'uliyatning beshta asosiy komponentini qamrab oldi: kognitiv, emotsional-qadriyatli, motivatsion, irodaviy-regulyativ va xulqiy komponentlar. Kognitiv komponent shaxsning mas'uliyat mazmuni va ijtimoiy oqibatlarini tushunishini; emotsional-qadriyatli komponent ijtimoiy me'yorlar va boshqa insonlarga nisbatan munosabatini; motivatsion komponent mas'uliyatli faoliyatga undovchi ichki sabablarni; irodaviy-regulyativ komponent o'z xatti-harakatini boshqarish va nazorat qilish qobiliyatini; xulqiy komponent esa mas'uliyatning amaliy faoliyatdagi namoyon bo'lishini ifodalaydi.

Tadqiqotda 84 nafar talaba ishtirok etishi nazarda tutildi. Respondentlarni tanlashda talabalik davrining mustaqil qaror qabul qilish, kasbiy yo'nalishni belgilash va ijtimoiy rollarni faol o'zlashtirish bilan tavsiflanishi hisobga olindi. Ishtirokchilar oliy ta'limning turli bosqichlarida tahsil olayotgan talabalar orasidan tanlab olindi. Tadqiqot jarayonida ishtirok etishning ixtiyoriyligi, shaxsiy ma'lumotlarning maxfiyligi va natijalarni umumlashtirilgan tarzda taqdim etish tamoyillariga amal qilindi.

Tadqiqot ikki o'zaro bog'liq yo'nalishda tashkil etildi. Birinchi yo'nalishda nazariy manbalar tahlil qilinib, ijtimoiy mas'uliyatning mazmuni, tuzilishi va funksiyalari tizimlashtirildi. Ikkinchi yo'nalishda talabalarning ijtimoiy mas'uliyat darajasi empirik metodlar yordamida baholandi. Bu yondashuv nazariy xulosalarni amaliy kuza-tishlar bilan qiyoslash imkonini berdi.

Empirik bosqichda quyidagi metodlardan foydalanish belgilandi: ijtimoiy mas'uliyatni baholash savolno-masi, qadriyatlar yo'nalishini aniqlash metodikasi, o'z-o'zini boshqarish xususiyatlarini baholash shkalasi, empatiyani aniqlashga qaratilgan topshiriqlar, yarim tuzilgan suhbat va kuzatish metodi. Metodlar tanlashda har bir komponentni alohida baholash bilan birga, ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash imkoniyati hisobga olindi (1-jadval).

1-jadval: Tadqiqot metodlari va diagnostik ko'rsatkichlar

№	Metod	Baholanadigan jihat	Asosiy ko'rsatkichlar
1	Ijtimoiy mas'uliyat savolnomasi	Mas'uliyatning umumiy darajasi	Burch, javobgarlik, oqibatni anglash
2	Qadriyatlar yo'nalishini aniqlash	Emotsional-qadriyatli komponent	Insonparvarlik, adolat, hamkorlik, hurmat
3	O'z-o'zini boshqarish shkalasi	Irodaviy-regulyativ komponent	Rejalashtirish, o'zini nazorat qilish, qat'iyat
4	Empatiya diagnostikasi	Hissiy komponent	Boshqalarni tushunish, hissiy sezgirlik
5	Yarim tuzilgan suhbat	Kognitiv va motivatsion komponentlar	Mas'uliyat haqidagi individual qarashlar
6	Kuzatish	Xulqiy komponent	Vazifani bajarish, tashabbus, jamoaviy mas'uliyat

Ijtimoiy mas'uliyatning rivojlanganlik darajasini aniqlashda uchta shartli daraja ajratildi: past, o'rta va yuqori. Past darajada shaxs mas'uliyatni asosan tashqi talab va nazorat bilan bog'laydi, o'z xatti-harakatlarining ijtimoiy oqibatlarini yetarli darajada baholamaydi hamda majburiyatlarni bajarishda tashqi rag'batga ehtiyoj sezadi. O'rta darajada mas'uliyatni anglash mavjud bo'lsa-da, uni barcha vaziyatlarda izchil namoyon etish barqaror emas. Yuqori darajada esa mas'uliyat ichki qadriyat va shaxsiy e'tiqod bilan uyg'unlashadi, shaxs mustaqil ravishda qaror qabul qiladi va uning oqibatlari uchun javob berishga tayyor bo'ladi.

Tadqiqotda ijtimoiy mas'uliyatning funksional xususiyatlarini aniqlash uchun beshta asosiy funktsiya mezon sifatida olindi. Orientirovchi funktsiya shaxsga ijtimoiy vaziyatda maqbul yo'nalishni tanlashga yordam beradi. Regulyativ funktsiya xatti-harakatni ijtimoiy va axloqiy me'yorlar asosida tartibga soladi. Nazorat funktsiyasi amalga oshirilgan xatti-harakatni rejalashtirilgan maqsad va me'yorlar bilan taqqoslash imkonini beradi. Integrativ funktsiya shaxsning turli psixologik komponentlarini yagona xulqiy tizimga birlashtiradi. Ijtimoiylashtiruvchi funktsiya esa shaxsning jamiyatdagi rollar, me'yorlar va munosabatlarni o'zlashtirishiga yordam beradi.

Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlarni matematik-statistik qayta ishlash uchun SPSS dasturidan foydalanish ko'zda tutildi. Dastlab deskriptiv statistika orqali o'rtacha arifmetik qiymat (M) va standart og'ish (SD) aniqlanadi. Keyingi bosqichda ijtimoiy mas'uliyat komponentlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun Pearson korrelyatsiya koeffitsientidan foydalaniladi. Zarur hollarda talabalar guruhlar o'rtasidagi farqlarni baholash uchun parametrik yoki parametrik bo'lmagan mezonlardan foydalanish mumkin (2-jadval).

2-jadval: Tadqiqotning asosiy o'zgaruvchilari

O'zgaruvchi turi	Ko'rsatkichlar	Kutilayotgan aloqadorlik
Mustaqil psixologik omillar	Qadriyatlar, empatiya, o'z-o'zini boshqarish	Ijtimoiy mas'uliyat bilan ijobiy bog'liqlik
Oraliq omillar	Ichki motivatsiya, axloqiy anglash, refleksiya	Mas'uliyatli qarorni kuchaytirishi
Bog'liq o'zgaruvchi	Ijtimoiy mas'uliyat darajasi	Umumiy ko'rsatkich
Xulqiy natijalar	Jamoaviy faollik, majburiyatni bajarish, tashabbus	Mas'uliyatning amaliy namoyoni

Tadqiqotning mantiqiy modeli quyidagi ketma-ketlik asosida tashkil etildi:

Ijtimoiy vaziyatni anglash → qadriyatli baholash → mas'uliyat motivining yuzaga kelishi → qarorni ichki nazorat qilish → amaliy xatti-harakat → natijani refleksiv baholash.

Ushbu model ijtimoiy mas'uliyatni faqat yakuniy xulq sifatida emas, balki qaror qabul qilishdan oldingi va undan keyingi psixologik jarayonlarni ham qamrab oluvchi tizim sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi.

Metodologik jihatdan tadqiqotda tizimlilik, komplekslik, shaxsga yo'naltirilganlik, faoliyatga asoslanganlik va obyektivlik tamoyillariga amal qilindi. Tizimlilik ijtimoiy mas'uliyatning tarkibiy qismlarini o'zaro aloqada tahlil qilishni; komplekslik bir nechta diagnostik usullardan foydalanishni; shaxsga yo'naltirilganlik talabning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olishni; faoliyatga asoslanganlik mas'uliyatning real xatti-harakatdagi namoyon bo'lishini; obyektivlik esa natijalarni standartlashtirilgan mezonlar va statistik usullar asosida baholashni nazarda tutdi.

Shu tariqa, tanlangan metodologiya talabalarda ijtimoiy mas'uliyat hissining nafaqat umumiy darajasini, balki uning ichki tuzilishi va funksional mexanizmlarini ham o'rganish imkonini beradi. Keyingi bosqichda mazkur metodlar asosida olingan empirik natijalar tahlil qilinib, ijtimoiy mas'uliyatning tarkibiy komponentlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar statistik va psixologik jihatdan izohlanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari talabalarda ijtimoiy mas'uliyat hissi yaxlit va ko'p komponentli psixologik tuzilma ekanligini ko'rsatdi. Empirik ma'lumotlarda kognitiv, emotsional-qadriyatli, motivatsion, irodaviy-regulyativ va xulqiy komponentlarning barchasi o'zaro musbat bog'liqlik namoyon qilgani ushbu hodisaning ichki tizim sifatida faoliyat yuritishini ko'rsatadi. Shu jihatdan ijtimoiy mas'uliyatni faqat "o'z vazifasini bajarish" tushunchasi doirasida izohlash yetarli emas. U shaxsning vaziyatni anglashidan boshlab, qaror qabul qilishi, o'z xatti-harakatini nazorat qilishi va yakuniy natijaga nisbatan munosabatigacha bo'lgan murakkab psixologik jarayonlarni qamrab oladi.

Tadqiqotda kognitiv komponentning eng yuqori ko'rsatkichga ega bo'lgani alohida e'tiborga loyiq. Bu talabalarning aksariyati mas'uliyat tushunchasining mazmuni, ijtimoiy majburiyat va xatti-harakat oqibatlari haqida yetarli tasavvurga ega ekanligini anglatadi. Biroq bilim va real xulq o'rtasidagi to'liq moslik mavjud emasligi irodaviy-regulyativ komponentning nisbatan pastroq natijasida namoyon bo'ldi. Demak, talaba nima qilish kerakligini bilishi mumkin, biroq uni amalda bajarish uchun o'z faoliyatini tashkil etish, ichki impulsni boshqarish va qarorni oxirigacha amalga oshirish qobiliyatlari ham zarur.

Mazkur tafovut ijtimoiy mas'uliyatning shakllanishida kognitiv bilimlarni amaliy tajriba bilan birlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Talaba mas'uliyat haqidagi nazariy ma'lumotni o'zlashtirgani bilan mas'uliyatli shaxsga avtomatik ravishda aylanmaydi. Mas'uliyat real hayotdagi vaziyatlarda qaror qabul qilish, o'z tanlovining oqibatini ko'rish va zarur hollarda xatosini tuzatish jarayonida mustahkamlanadi. Shu ma'noda, ijtimoiy mas'uliyat shaxsning faol tajribasi orqali rivojlanadigan sifat sifatida qaralishi lozim.

Emotsional-qadriyatli komponentning nisbatan yuqori ko'rsatkichga ega bo'lishi talabalarda ijtimoiy mas'uliyatning faqat intellektual mazmunga ega emasligini ko'rsatadi. Talabaning boshqalarga nisbatan hurmati, jamiyat me'yorlariga munosabati, adolat va insonparvarlik kabi qadriyatlarga beradigan ahamiyati uning xulqiy qarorlariga ta'sir qiluvchi ichki mezonlarni shakllantiradi. Shaxs uchun ma'noli bo'lgan qadriyatlar uning faoliyatida kuchliroq namoyon bo'ladi va tashqi nazorat kamaygan sharoitda ham o'z tartibga soluvchi kuchini saqlab qoladi.

Motivatsion komponentning o'rta-yuqori darajada aniqlanishi ijtimoiy mas'uliyatning ichki undovchi kuchlari shakllanayotganini ko'rsatadi. Talabalik davrida shaxsning faoliyat motivlari qayta tashkil topadi: o'qish, kasbiy muvaffaqiyat, ijtimoiy tan olinish, shaxsiy rivojlanish va jamiyatga foydali bo'lish kabi maqsadlar o'zaro munosabatga kirishadi. Mazkur motivlarning qaysi biri ustuvor bo'lishi mas'uliyatning mazmuniga ham ta'sir ko'rsatadi. Masalan, faqat tashqi baholashga yo'nalgan motivatsiya mas'uliyatni nazorat mavjud sharoit bilan cheklashi mumkin, ichki ma'noga asoslangan motivatsiya esa uning barqarorligini oshiradi.

Irodaviy-regulyativ komponentning nisbatan past natijasi talabalarning ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirishda o'z-o'zini boshqarish masalasini alohida ajratish kerakligini ko'rsatadi. Zamonaviy talaba ko'plab akademik, ijtimoiy va shaxsiy talablarni bir vaqtning o'zida muvofiqlashtirishi kerak. Vaqtni rejalashtirish, muhim vazifalarni ustuvorlashtirish, emotsional holatni boshqarish va chalg'ituvchi omillarga qarshi tura olish mas'uliyatning amaliy ifodasi uchun zarur shart hisoblanadi. Shu bois ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish dasturlarida o'zini boshqarish va refleksiya ko'nikmalariga alohida o'rin berish maqsadga muvofiq.

Korrelyatsion tahlilda irodaviy-regulyativ va xulqiy komponentlar o'rtasida eng yuqori bog'liqlik qayd etilgani ushbu fikrni kuchaytiradi. Bu natija mas'uliyatli xatti-harakatning yuzaga kelishida shaxsning o'z faoliyatini boshqarish qobiliyati alohida ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Reja tuzish, qaror qabul qilish va belgilangan harakatni davom ettirish qobiliyatlari kuchli bo'lgan talaba mas'uliyatli niyatlarini real faoliyatga aylantirishda ko'proq imkoniyatga ega bo'ladi.

Motivatsion va irodaviy-regulyativ komponentlar o'rtasidagi yuqori bog'liqlik esa ichki istak va amaliy boshqaruv mexanizmlarining bir-birini to'ldirishini ko'rsatadi. Mas'uliyatga ichki ehtiyoj mavjud bo'lsa, lekin uni amalga oshirish uchun iroda yetarli bo'lmasa, xulqiy natija kutilgan darajada bo'lmasligi mumkin. Aksincha, kuchli irodaviy nazorat mavjud bo'lib, mas'uliyat uchun ichki motiv bo'lmasa, xatti-harakat faqat formal bajarilish darajasida qolishi mumkin. Shuning uchun mas'uliyatning barqaror shakllanishida motivatsiya va o'z-o'zini boshqarishning uyg'unligi muhim.

Ijtimoiy mas'uliyatning funksional tahlili ham muhim xulosalarni berdi. Orientirolovchi funksiyaning yuqori natijasi talabalarda mas'uliyat ma'lum vaziyatlarda xulq uchun ichki yo'nalish beruvchi mezon vazifasini bajariшинi anglatadi. Talaba qaror qabul qilishda faqat "mumkinmi?" degan savol bilan cheklanib qolmay, "bu qarorning oqibati qanday bo'ladi?" yoki "bu harakat boshqalarga qanday ta'sir qiladi?" kabi savollarni ham hisobga olib boshlaydi. Shu tariqa, mas'uliyat faoliyatni oldindan yo'naltiruvchi psixologik mexanizmga aylanadi.

Regulyativ funksiyaning yuqori darajasi mas'uliyatning xulqni tartibga soluvchi rolini tasdiqlaydi. Shaxs o'z harakatlarini ichki va tashqi me'yorlar bilan taqqoslaydi, zarur hollarda xatti-harakatini o'zgartiradi va kutilayotgan natijaga mos ravishda faoliyatini qayta tashkil etadi. Bu funksiyaning samarali ishlashi uchun talabaning ijtimoiy me'yorlarni shunchaki bilishi emas, balki ularni ichki mezon sifatida qabul qilishi muhim.

Nazorat qiluvchi funksiyaning nisbatan past ko'rsatkichga ega bo'lishi esa refleksiv jarayonlarni rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Talaba o'z vazifasini bajarishi mumkin, lekin faoliyat yakunida "nimani to'g'ri qildim?", "qayerda xato qildim?" va "kelgusida nimani o'zgartirishim kerak?" kabi savollar ustida yetarlicha fikr yuritmasligi mumkin. Mas'uliyatning nazorat funksiyasi aynan ana shu o'z-o'zini tahlil qilish jarayonida kuchayadi. Shuning uchun refleksiya ijtimoiy mas'uliyatning faqat qo'shimcha emas, balki uni mustahkamlovchi markaziy mexanizmlardan biri sifatida qaralishi mumkin.

Integrativ funksiya mas'uliyatning turli psixologik jarayonlarni birlashtiruvchi xususiyatini ifodalaydi. Shaxsning qadriyatlari, hissiyotlari, motivlari, tafakkuri va irodasi bir yo'nalishda harakat qilganda, mas'uliyatli xulq nisbatan izchil va barqaror bo'ladi. Agar mazkur jarayonlar o'rtasida ziddiyat yuzaga kelsa, mas'uliyatli qarorning amalga oshirilishi qiyinlashadi. Masalan, talaba jamoadoshlariga yordam berishni qadriyat deb bilishi mumkin, ammo individual manfaat kuchli bo'lgan vaziyatda ushbu qadriyat amaliy xulqqa aylanmasligi ehtimol.

Ijtimoiylashtiruvchi funksiyaning yuqori ko'rsatkichi talabalik davrida mas'uliyatning shaxsni jamiyatga moslashtirishdagi rolini ko'rsatadi. Talaba turli ijtimoiy guruhlarda yangi rollarni egallab borar ekan, u o'z xulqining guruh va jamiyatdagi kutilmalar bilan qanday bog'lanishini o'rganadi. Shu jarayonda mas'uliyat shaxsning "Men"i va "Biz"i o'rtasidagi munosabatni tartibga soluvchi mexanizmga aylanadi.

Tadqiqot natijalarida empatiya bilan ijtimoiy mas'uliyat o'rtasida musbat bog'liqlik aniqlangani ham nazariy jihatdan muhimdir. Boshqa insonning holatini tushunish va uning ehtiyojlarini hisobga olish shaxsga o'z xatti-harakatlarini faqat shaxsiy manfaat nuqtayi nazaridan emas, balki boshqa subyektlarning manfaatlarini bilan birgalikda baholash imkonini beradi. Shu sababli empatiya ijtimoiy mas'uliyatning hissiy-motivatsion manbalaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

Umuman, natijalarni nazariy jihatdan talqin qilish ijtimoiy mas'uliyatning rivojlanishini shartli ravishda uch bosqichda tasavvur qilish imkonini beradi. Birinchi bosqichda shaxs mas'uliyat mazmunini anglaydi va tegishli me'yorlarni bilib oladi. Ikkinchi bosqichda bu me'yorlar shaxsiy qadriyat va ichki motivlar bilan bog'lanadi. Uchinchi bosqichda esa ichkilashtirilgan qadriyatlar o'z-o'zini boshqarish orqali real xulq-atvorda namoyon bo'ladi. Bunda yakuniy xatti-harakatdan so'ng refleksiv baholash amalga oshirilib, keyingi qarorlar uchun yangi tajriba shakllanadi.

Mazkur model ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishning faqat tarbiyaviy emas, balki psixologik jihatdan ham tizimli tashkil etilishi kerakligini ko'rsatadi. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarni mas'uliyatga o'rgatishda ma'ruza yoki og'zaki nasihat bilan cheklanib qolmasdan, mustaqil qaror qabul qilish, jamoaviy loyihalarda javobgarlikni taqsimlash, axloqiy vaziyatlarni tahlil qilish, refleksiya va o'zini baholash imkoniyatlarini ko'paytirish zarur.

Shuningdek, ijtimoiy mas'uliyatning funksional xususiyatlari uni shaxsning statik sifati emas, balki vaziyatga qarab faollashuvchi dinamik tizim sifatida ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi. Bir xil talaba o'quv vazifalarida yuqori mas'uliyatni namoyon etishi, biroq jamoat faoliyati yoki shaxslararo munosabatlarda sustroq bo'lishi mumkin. Bu holat mas'uliyatni umumiy indeks bilan bir qatorda turli faoliyat sohalari kesimida ham o'rganish kerakligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalarini izohlashda ayrim metodologik chegaralarni hisobga olish lozim. Respondentlar sonining cheklanganligi, ma'lumotlarning bir qismi o'z-o'zini baholash ko'rsatkichlariga tayanishi va tadqiqotning korrelyatsion xarakteri aniqlangan aloqalarni to'liq sababiy munosabat sifatida talqin qilish imkonini bermaydi. Kelgusidagi tadqiqotlarda turli kurs va ta'lim yo'nalishlarini taqqoslash, turli ijtimoiy vaziyatlardagi xulqni kuzatish hamda uzoq muddatli kuzatuvlar orqali ijtimoiy mas'uliyatning dinamikasini o'rganish maqsadga muvofiq.

Umumlashtirib aytganda, muhokama qilingan natijalar talabalarda ijtimoiy mas'uliyat hissining psixologik mazmuni bilim, qadriyat, hissiyot, motiv, iroda va xulqning uzviy birligida namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Uning funksional xususiyatlari esa shaxs faoliyatini yo'naltirish, tartibga solish, nazorat qilish, psixologik jarayonlarni integratsiyalash va ijtimoiy muhit bilan samarali munosabat o'rnatishga xizmat qiladi. Shu bois ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik yondashuv kompleks xarakterga ega bo'lishi va shaxsning ichki hamda tashqi faoliyatini birgalikda qamrab olishi lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan nazariy tahlil va empirik tadqiqot natijalari talabalarda ijtimoiy mas'uliyat hissi bir yo'nalishli yoki oddiy psixologik sifat emas, balki bir nechta o'zaro bog'langan jarayonlardan tarkib topuvchi murakkab shaxsiy tizim ekanligini ko'rsatdi. Ushbu tizimda shaxsning ijtimoiy vaziyatni anglash darajasi, qadriyatlari, hissiy munosabati, ichki motivlari, irodaviy imkoniyatlari, o'z-o'zini boshqarishi va amaliy xulq-atvori yagona funksional birlikda namoyon bo'ladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, ijtimoiy mas'uliyatning kognitiv komponenti talabalarda nisbatan yuqori shakllangan. Bu holat respondentlarning mas'uliyat, majburiyat, ijtimoiy me'yor va xatti-harakat oqibatlariga haqidagi umumiy tasavvurlari yetarli darajada rivojlanganini ko'rsatadi. Biroq mas'uliyat mazmunini bilishning o'zi uni real xulqqa to'liq aylantirish uchun yetarli emas. Mazkur xulosa irodaviy-regulyativ va xulqiy komponentlarning nisbatan pastroq ko'rsatkichlari bilan ham tasdiqlandi.

Emotsional-qadriyatli komponentning rivojlanganligi talabalarda ijtimoiy mas'uliyatning shaxsiy ma'no bilan bog'lanib borayotganini ko'rsatadi. Boshqalarga hurmat, insonparvarlik, adolat, hamkorlik va ijtimoiy manfaatlarni hisobga olish kabi yo'nalishlar mas'uliyatli xulqning ichki mezonlarini shakllantiradi. Qadriyatlar shaxs tomonidan chuqur o'zlashtirilgan sari ularning xatti-harakatni tashqi nazoratsiz boshqarish imkoniyati ham ortadi.

Motivatsion komponent mas'uliyatli faoliyatni harakatga keltiruvchi ichki kuch sifatida namoyon bo'ladi. Talabada "bajarishim kerak" degan tashqi talab bilan bir qatorda "buni bajarish men uchun muhim" degan ichki pozitsiya shakllanganda, mas'uliyat nisbatan barqaror tus oladi. Shu sababli oliy ta'lim sharoitida mas'uliyatni rivojlantirish faqat majburiyatlarni belgilash bilan emas, balki bajarilayotgan faoliyatning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatini anglatish bilan ham bog'liq bo'lishi zarur.

Tadqiqotda irodaviy-regulyativ komponentning boshqa komponentlarga nisbatan pastroq natijasi ijtimoiy mas'uliyatni amaliy xulqqa aylantirishda o'z-o'zini boshqarish mexanizmlarining muhimligini ko'rsatdi. Rejalashtirish, ustuvorliklarni belgilash, o'zini nazorat qilish, qarorni oxirigacha amalga oshirish va vaziyat o'zgarganda faoliyatni qayta tashkil eta olish mas'uliyatning amaliy barqarorligini ta'minlaydi.

Korrelyatsion tahlil natijalarida irodaviy-regulyativ va xulqiy komponentlar o'rtasida kuchli musbat aloqaning aniqlanishi ham ana shu xulosani qo'llab-quvvatladi. Demak, mas'uliyatni real xatti-harakatga aylantirishda shaxsning o'z faoliyatini nazorat qila olishi asosiy psixologik mexanizmlardan biri hisoblanadi. Shuningdek, motivatsiya va irodaviy boshqaruv o'rtasidagi sezilarli bog'liqlik mas'uliyatli harakat uchun ichki niyat bilan uni amalga oshirish imkoniyatlari bir-birini to'ldirishini ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalari asosida ijtimoiy mas'uliyatning quyidagi funksional tizimini ajratish mumkin:

- orientirlovchi funksiya – shaxsga muayyan ijtimoiy vaziyatda maqbul xatti-harakat yo'nalishini tanlashga yordam beradi;
- regulyativ funksiya – faoliyatni ijtimoiy va axloqiy me'yorlarga muvofiqlashtiradi;
- nazorat qiluvchi funksiya – shaxsga o'z xatti-harakatlari va natijalarini baholash, xatolarni aniqlash va ularni tuzatish imkonini beradi;

- integrativ funksiya – tafakkur, hissiyot, qadriyat, motiv va iroda kabi psixologik jarayonlarni yagona xulqiy tizimga birlashtiradi;
- ijtimoiylashtiruvchi funksiya – talabani ijtimoiy rollar, me'yorlar va munosabatlarni o'zlashtirishiga ko'maklashadi.

Mazkur funksiyalar bir-biridan ajralgan holda emas, balki o'zaro ta'sirda ishlaydi. Masalan, orientirlovchi funksiya muayyan xulq yo'nalishini belgilasa, regulativ funksiya ushbu xulqni amalga oshirishni tartibga soladi. Nazorat funksiyasi bajarilgan faoliyatni baholaydi, integrativ funksiya esa jarayonning turli psixologik komponentlarini yagona tizimga birlashtiradi. Shu sababli ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishda uning alohida belgilarini emas, balki mazkur funksiyalarning uyg'un ishlashini ta'minlash muhimdir.

Talabalik davrida ijtimoiy mas'uliyatning rivojlanishi shaxsiy identiklik va mustaqillikning kuchayishi bilan ham bog'liq. Talaba asta-sekin o'z hayoti, tanlovi va kelajagi uchun javobgarlikni ko'proq o'z zimmasiga oladi. Shu jarayonda akademik vazifalarni bajarish, kasbiy yo'nalishni belgilash, jamoaviy faoliyatda ishtirok etish, boshqa insonlar bilan muomala qilish va ijtimoiy qarorlar qabul qilish kabi tajribalar mas'uliyatning turli jihatlarini rivojlantiradi.

Shu asosda oliy ta'lim amaliyoti uchun bir necha muhim tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

Avvalo, ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishni alohida tarbiyaviy tadbir bilan cheklamasdan, ta'lim jarayonining kundalik mazmuniga singdirish lozim. Talabaga mustaqil qaror qabul qilish, topshiriq natijasi uchun javob berish, tanlovlarini asoslash va o'z faoliyatini baholash imkoniyatlari muntazam yaratilishi kerak.

Ikkinchidan, refleksiv faoliyatga kengroq o'rin berish maqsadga muvofiq. Talabalarga faoliyat yakunida o'z qarorlari, xatti-harakatlari va ularning natijalarini tahlil qilish imkonini beruvchi savollar, kundaliklar, refleksiv esse va muammoli vaziyatlar bilan ishlash topshiriqlari berilishi mumkin. Bunday yondashuv nazorat qiluvchi funksiyaning rivojlanishiga yordam beradi.

Uchinchidan, jamoaviy loyihalar va ijtimoiy tashabbuslardan foydalanish zarur. Jamoada vazifalarni taqsimlash, umumiy maqsadga erishish va shaxsiy hissani baholash tajribasi individual mas'uliyatni jamoaviy mas'uliyat bilan bog'laydi. Bu jarayonda talaba o'z faoliyatining boshqalarga ta'sirini bevosita anglaydi.

To'rtinchidan, psixologik treninglarda o'z-o'zini boshqarish, empatiya, qaror qabul qilish va konfliktlarni konstruktiv hal etish ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor berish lozim. Chunki mas'uliyatli xulq nafaqat to'g'ri qarorni bilish, balki uni murakkab va hissiy jihatdan qiyin vaziyatlarda ham amalga oshira olishni talab qiladi.

Beshinchidan, pedagog va psixologning shaxsiy namunasi mas'uliyatni rivojlantirishning muhim vositasi sifatida qaralishi kerak. Talabalar kattalarning xatti-harakatlarini kuzatish orqali mas'uliyat, adolat, hurmat, va'daga sodiqlik va xatoni tan olish kabi sifatning amaliy ko'rinishini o'zlashtiradilar. Shu bois oliy ta'lim muhitidagi munosabatlarning o'zi ham tarbiyaviy va psixologik model vazifasini bajaradi.

Oltinchidan, ijtimoiy mas'uliyatni baholashda faqat nazariy savollarga asoslanib qolmasdan, real faoliyat indikatorlarini ham hisobga olish maqsadga muvofiq. Vazifani o'z vaqtida bajarish, jamoa oldidagi majburiyatni ado etish, xatoni tan olish, tashabbus ko'rsatish, o'z faoliyatini tahlil qilish va ijtimoiy manfaatni hisobga olish kabi ko'rsatkichlar mas'uliyatning amaliy darajasini aniqroq ifodalashi mumkin.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari talabalarda ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishning asosiy sharti shaxsning bilimi, qadriyati, ichki motivatsiyasi, o'z-o'zini boshqarishi va real ijtimoiy tajribasini yagona tizimda rivojlantirish ekanligini ko'rsatdi. Ijtimoiy mas'uliyat tashqi nazorat natijasida vaqtinchalik paydo bo'ladigan xulq emas, balki shaxsning ichki psixologik tuzilmasiga singib boradigan barqaror sifat sifatida qaralgandagina samarali shakllanadi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda ijtimoiy mas'uliyatning turli kurs talabalari, turli kasbiy yo'nalishlar va turli ijtimoiy tajribaga ega guruhlarda qanday farqlanishini o'rganish, shuningdek, maxsus psixologik rivojlantirish dasturining samaradorligini eksperimental tarzda tekshirish muhim ilmiy vazifa bo'lib qoladi. Bunday tadqiqotlar ijtimoiy mas'uliyatning rivojlanish dinamikasini chuqurroq tushunish va oliy ta'lim amaliyoti uchun yanada aniq psixologik texnologiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Baumeister R.F., Vohs K.D. Handbook of Self-Regulation: Research, Theory, and Applications. – 3rd ed. – New York: Guilford Press, 2017.
2. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1986.

3. Deci E.L., Ryan R.M. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Well-ness. – New York: Guilford Press, 2017.
4. Eisenberg N., Spinrad T.L., Knafo-Noam A. Prosocial Development // Handbook of Child Psychology and Developmental Science. – 7th ed. – Hoboken: Wiley, 2015. – P. 610–658.
5. Erikson E.H. Identity and the Life Cycle. – New York: W.W. Norton & Company, 1994.
6. Kohlberg L. The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice. – San Francisco: Harper & Row, 1981.
7. Piaget J. The Moral Judgment of the Child. – London: Routledge, 1997.
8. Rest J.R., Narvaez D. Moral Development in the Professions: Psychology and Applied Ethics. – Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1994.
9. Schwartz S.H. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values // Online Readings in Psychology and Culture. – 2012. – Vol. 2. – No. 1. – P. 1–20.
10. Schwartz S.H. Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries // Advances in Experimental Social Psychology. – 1992. – Vol. 25. – P. 1–65.
11. Turiel E. The Development of Morality // Handbook of Child Psychology and Developmental Science. – Hoboken: Wiley, 2015.
12. Staub E. The Psychology of Good and Evil: Why Children, Adults, and Groups Help and Harm Others. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
13. Carlo G., Randall B.A. The Development of a Measure of Prosocial Behaviors for Late Adolescence // Journal of Youth and Adolescence. – 2002. – Vol. 31. – No. 1. – P. 31–44.
14. Реан А.А. Психология личности. – Санкт-Петербург: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2013.
15. Андреева Г.М. Социальная психология. – Москва: Аспект Пресс, 2014.
16. Мудрик А.В. Социальная педагогика. – Москва: Академия, 2015.
17. Мосалёв Б.Г. Социальная ответственность личности: психологические и социально-педагогические аспекты. – Москва: Инфра-М, 2018.
18. Ильин Е.П. Психология совести, ответственности и вины. – Санкт-Петербург: Питер, 2016.

-
- 13.00.00 Pedagogika fanlari
 - 13.00.01 Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi
 - 13.00.02 Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo'yicha)
 - 13.00.03 Maxsus pedagogika
 - 13.00.04 Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi va metodikasi
 - 13.00.05 Kasb-hunar ta'limi nazariyasi va metodikasi
 - 13.00.06 Elektron ta'lim nazariyasi va metodikasi (ta'lim sohaları va bosqichlari bo'yicha)
 - 13.00.07 Ta'limda menejment
 - 13.00.08 Maktabgacha ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
 - 13.00.09 Ijtimoiy pedagogika
 - 07.00.00 Tarix fanlari
 - 19.00.00 Psixologiya fanlari
 - 01.00.00 Fizika-matematika fanlari
 - 02.00.00 Kimyo fanlari
 - 03.00.00 Biologiya fanlari
 - 09.00.00 Falsafa fanlari
 - 10.00.00 Filologiya fanlari
 - 11.00.00 Geografiya fanlari

AKTABGACHA VA AKTAB TA'LIMI

Mas'ul muharrir: Ramzidin Ashurov

Ingliz tili muharriri: Murod Xoliyorov

Musahhih: Alibek Zokirov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2026. №8(3)

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

"Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali 26.09.2023-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №C-5669363 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: № 136361.

Manzilimiz: Toshkent shahar, Yunusobod tumani
19-mavze, 17-uy.